

Kutatási zárójelentés

Választói és politikai magatartás Magyarországon, 1920–1947 [Electoral and political behaviour in Hungary, 1920–1947] című, PD 113.041 számú OTKA/NKFI-kutatásról (2014. szept–2017. aug.)

A hároméves kutatás fő célja az volt, hogy olyan átfogó képet adjon a Horthy-kori választói és politikai magatartásról, amely az egyénre lemenő vizsgálat és a közösség jellemzőinek (a politikai, társadalmi és kulturális miliőnek) együttes feltárásán és összevetésén alapul, kitekintve a második világháború utáni két többpárti parlamenti választásra is. Ehhez egy olyan, 1922 és 1938 között nyílt szavazású nagyobb terület kiválasztására volt szükség, ahol

- a vizsgált időszakban többféle ellenzékiiség játszott szerepet, azaz voltak jelentős választópolgári tömegek, amelyek a nyílt állásfoglalás mellett is vállalták a különböző ellenzéki jelöltek támogatását;
- vallás, nemzetiség, foglalkozás stb. szempontjából változatos települések és közösségek voltak;
- a téma szempontjából jók a forrásadottságok, jelentős választási és politikai iratanyag maradt fent.

Ezek alapján került kiválasztásra a korabeli Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyének azok az északi és középső területei, amelyek közel voltak a fővároshoz, 1939-ig mégsem tartoztak a Budapest-környéki listás, tehát titkos választókerülethez. A vizsgálat 15 egyéni választókerületre (EVK: Alberti, Alsódabas, Aszód, Bia, Gödöllő, Gyömrő, Monor, Nagykáta, Pilisvörösvár, Pomáz, Ráckeve, Soroksár, Törökbálint, Tura, Vác) és az ezekbe tartozó több mint 130 településre terjedt ki. A választási rendszer és kerületi beosztás változása miatt 1939-ben, illetve 1945–1947-ben az eredmények vizsgálata már nem választókerületek, hanem a korábban kutatott települések szerint történt.

Ez nem jelentette e terület teljes, minden választásra és azokon minden településre kiterjedő vizsgálatát, ami se nem lett volna lehetséges a forráshiány miatt, se nem lett volna célszerű, mert sokszor ugyanaz ismétlődik. Ugyanakkor a helyi célzott feltárásokból szerzett eredmények megfelelő általánosításával, továbbá a korábbi kutatásaim és a szakirodalom eredményeinek felhasználásával átfogó képet kívánok adni az 1920 és 1947 közötti időszak választói és politikai magatartásáról, és általános megállapításokat tenni az azt magyarázó tényezőkről és jelenségekről.

A kutatás elsődlegesen a levéltári források feltárására épült. Az MNL Pest Megyei Levéltárában igen jelentős mennyiségű, ugyanakkor kevésbé és nem mindig következetesen rendezett iratanyag maradt fent mind a szűkebben vett választási fondokban (elsődlegesen a megyei Központi Választmányében), mind a főispáni bizalmas iratokban. Utóbbi esetben különösen jól dokumentált volt az 1926. évi országgyűlési választás, amelynek anyagában megtalálhatók voltak egy a választói magatartásra vonatkozó korabeli statisztikai adatgyűjtés iratai is. Ennek jelentősége és az abból következő részletes feldolgozása meghatározta a kutatás további irányát.

Az 1926-ban, a miniszterelnökség által elrendelt országos statisztikai felmérés fő jelentőségét az adja, hogy egyénre lemenő (mintegy survey-típusú) vizsgálatot jelent: megadja, hogy pontosan kik voltak a választójogosultak, közülük kik mentek el (vagy tudtak elmenni) választani, és ők végül kire szavaztak. A legfőbb problémát maga az 1926-os választás jelentette, mert abban az évben volt a legbiztosabb a kormány és a kormánypárt helyzete, és a legsimább és legbiztosabb a választási győzelme. (Nem véletlen, hogy akkor volt elég idő és energia ilyen adatgyűjtésre). A vizsgált 15 EVK-ból így öt egyhangú (egyjelöltes: Alberti, Alsódabas, Gödöllő, Nagykáta, Pomáz), ahol csak a választójogosultakról vannak adatok. A tíz szavazásos EVK-ból csak nyolc adatai voltak meg

az iratok között, kettőé hiányoztak (Monor, Ráckeve). A felmérés eredményei csak a főispáni iratok között maradtak fent, a miniszterelnökségnél csak utalás van a felmérésre, továbbá arra, hogy a begyűjtött statisztikákat a KSH-hoz küldték elemzésre, azaz korabeli összesítő statisztika, elemzés sajnos nem maradt fent. A meglévő helyi felmérési lapok feldolgozása így komoly feladat volt: sok számolási, elütési stb. hibát, illetve belső ellentmondást kellett különböző módokon feloldani. Az elkészített adatbázisok elemzésével képet kaptam 115 településen a választójogosultaknak azokról a jellemzőiről – a nemi, a vallási és a foglalkozási megoszlásukról –, amelyeket a felmérést elrendelők fontosnak tartottak. Ebből 77 településnek a szavazási adatait is fel tudtam dolgozni. (Ennek eredményeit a későbbiekben részletesen bemutatom).

A főispáni bizalmas iratok jó része a többi választási évben is (de más, köztes években is) politikai kérdésekkel, az ellenzéki irányzatokkal és jelöltekkel, a választás lebonyolításával és eredményeivel foglalkozott, így azok is nagyban hozzájárultak a vizsgált terület választói és politikai magatartásának mélyebb megértéséhez. Emellett kutattam a közigazgatás más szereplőinek iratait, és ahol lehetett pártiratokat is. A vizsgált terület társadalomstatisztikai és a választási adatainak összevetéséhez a fenti statisztika mellett népszámlálási adatokat, továbbá a Pest megyére vonatkozó társadalomtörténeti irodalmat használtam fel. A kapott eredményeim kiegészítéséhez és általánosításához a választási, illetve tágabban a politikai magatartással foglalkozó munkákat dolgoztam fel, mind módszertanuk, mind – főleg helyi szinten – konkrét eredményeik szempontjából.

A kutatásom legfontosabb megállapításai a következők:

1. A kutatás megerősítette, hogy a vizsgált időszakban alapvetően a közösségi cselekvés és állásfoglalás határozta meg a választói és politikai magatartást, így jóval kevésbé beszélhetünk az egyéni tényezők fontosságáról, ebből következően például a racionális választás elméletének érvényesüléséről.

A hivatalos kormánytámogató (kormánypárti vagy egyes esetekben a koalíciós partner színeiben induló) jelöltek számára alapvetően a főispán által irányított helyi közigazgatás jelentette azt a szervező erőt, amely a tömegek megfelelő leszavaztatását biztosította, és ehhez kapcsolódva érvényesülhettek a további támogatók, a társadalmi szerveződések. A hivatalos jelöltekkel szembeni fellépés, a jelentősebb ellenzéki vagy nem hivatalos kormánypárti jelöltek mögött a legtöbb esetben valamilyen társadalmi szerveződés állt: egyletek (például korábbi függetlenségi körök), szakszervezetek, egyházi hálózat, nemzeti szervezetek stb. Ez önmagában győzelmet, azaz képviselői mandátumot csak korlátozottan, egyes kivételes esetekben eredményezett, a sikerhez az elvileg a hivatalos jelöltet támogató helyi közigazgatás egységének megbontására is szükség volt. Ez 1938-ig csak egyedi esetekben, az 1939. évi országgyűlési választáson a nemzetiszocialista pártoknak már komolyabb mértékben sikerült (erre később részletesen kitérek.)

2. Az 1926. évi országgyűlési választások statisztikai felméréséből készített adattáblázatok – azok mérete miatt – itt nem kerülhetnek teljes bemutatásra, de azokból minta elérhető az alábbi linkeken:

http://www.polhist.hu/old/index.php?option=com_phocadownload&view=category&download=571

http://www.polhist.hu/old/index.php?option=com_phocadownload&view=category&download=572

A 115 vizsgált településen az össznépeség 25–26%-a rendelkezett választójoggal, a nemi szempontból különbözően korlátozott választójog miatt jelentősen egyenlőtlen eloszlásban: a jogosultak 63% férfi, 37% nő volt.

A választójogosultak aránya a kisebb településeken inkább magasabb volt, mint a nagyobbaknál (a három, illetve öt ezer fő felettiekénél). Ez közvetve alátámasztja azt a korabeli ellenzéki kritikát, hogy a választók összeírása célzatos volt, azaz 1922 és 1926 között az általánosságban szigorúbb névjegyzék összeállítások során az ellenzéki szavazókat nagyobb számban hagyták ki. A pilisvörösvári EVK-ban pedig tetten is érhető az ellenzéki (szociáldemokrata) szavazók jelentős megrostálása.

A választójogosultak vallási megoszlását (római katolikus 71,5%, református 15%, lutheránus 10%, izraelita 2,3%, többi 1% alatt) össze lehet vetni a települések összlakosságának vallási megoszlásával (az 1930. évi népszámlálás alapján). Eszerint az izraeliták, a reformátusok, és lutheránusok felül-, míg a római katolikusok alulreprezentáltak voltak a választók körében. Tombor László korábbi vizsgálatában azt is bizonyította, hogy már ezt, azaz az egyének a választók közé kerülését is befolyásolta a közösség, ugyanis az adatok alapján a reformátusok ott voltak igazán felülreprezentáltak, ahol erős helyi felekezeti közösséggel rendelkeztek.

A választójogosultak foglalkozási megoszlását a népszámlástól eltérő, egyszerűsített kategóriákban kellett megadni a korabeli statisztikában, ez a 115 település átlagában a következő volt: kisbirtokos 29%, mezőgazdasági munkás 23%, ipari munkás 15%, iparos 7%, közalkalmazott 7%, kereskedő 2%, magánalkalmazott 2%, három további kategória (szabad kereső, nagybirtokos, nagyiparos) 1% alatti és egyéb foglalkozású 14%.

3. A választási részvétel adatai sem 1926-ban, sem az egész Horthy-korban nem értelmezhetők úgy, mint a demokratikus rendszerekben, azaz a választók szabad és önálló döntéseként. Az akkori részvételt sokkal inkább más, külső tényezők befolyásolták.

Már az előző kutatásomban, akkor Budapestre vonatkozóan feltártam, hogy a kor választói névjegyzékai rosszak, akár jelentős mértékben is pontatlanok a számos választójogi feltétel és azok ellenőrzésének bonyolultsága, a szervezési és adminisztrációs hiányosságok (az összeírások és azok kiigazításának kivitelezésénél, az elhalálozások és elköltöztetések nyilvántartásánál és azoknak a névjegyzékkel történő összevetésénél) és politikai okok (ellenzéki szavazók kihagyása, szándékosan régi, elavult névjegyzékek használata) miatt. Ezeket a széleskörű problémákat nemcsak az ellenzéki politikások és értelmiségiek, de – az utolsó kivételével – közalkalmazásban álló szakemberek, statisztikusok is szóvá tették. A mostani, nyílt szavazásos területen végzett kutatás megmutatta, hogy a rossz névjegyzékek országos problémát jelentettek, ahogy azt a közigazgatás nem nyilvános irataiból kiderül. (Jellemző leírás a pomázi főszolgabíróé 1926-ból: a pilisvörösvári EVK-ban a választók száma 7829, de „csak papíron”, ténylegesen csak kb. 6000 választó van.) A nyílt kerületekben ezeken túlmenően volt példa arra is, hogy a kormánypárt választási harcát segítő közigazgatás erős befolyást gyakorolt bizonyos választói csoportok távolmaradására (például a magáncégek munkásai legalább legyenek semlegesek a hivatalos és a szociáldemokrata jelölt küzdelmében), sőt, akár az ellenzéki szavazók erőszakos távoltartására, a szavazásuk megghiúsítására is.

Mindezek miatt csak látszólag rendelkezünk pontos és hiteles adatokkal arról, hogy a választójogosultaknak az egyes választásokon és az egyes területeken milyen arányban mentek el szavazni. (A kutatásban vizsgált területen ezek az adatok a következők voltak: 1922: 67%, 1926: 73%, 1931: 80%, 1935: 79%, 1939: 91%.) Miután a viszonyítási pont, azaz a választójogosultak tényleges száma bizonytalan, ezért az arányszám sem feltétlen a valóságot tükrözi. Így bár a szakirodalomban gyakran elemzik ezeket a részvételi adatokat a demokratikus választásoknál bevett logikus magyarázatokkal (például a politika helyzet változása, a több vagy kevesebb jelölt, az éles vagy nyugodtabb küzdelem miatt magasabb vagy alacsonyabb részvétel), ezt csupán az „adatok” időbeli vagy térbeli összevetése alapján nem lehet megalapozottan állítani. Sőt, a nyílt szavazású területeken arra is találunk példát, hogy az éles verseny éppen hogy csökkent a részvételt, amikor a helyi

választási és közigazgatási szervek megakadályozzák az ellenzéki szavazók voksolását. A legdurvább eseteket az ellenzéki sajtóból ismerhetjük meg, amelyek igazságtartalmát a fennmaradt részvételi adatok igazolják (például 1926-ben a biai EVK-ban, Perbálon a beszámoló szerint korai, már déli (!) záróra kitűzésével, majd a csendőrök tömegosztatásával nem engedték szavazni az ellenzékieket, ennek megfelelően az EVK átlagához képest kiugróan alacsony, 40%-os lett csak a részvétel).

A vizsgálat arra a kérdésre ugyan nem adhatott választ, hogy akkor a valóságban pontosan mekkora is volt a részvétel, de más források alapján általánosabb állításokat már meg lehet fogalmazni. A Horthy-korban a közvéleményt formáló erők szinte mindegyike nemcsak jognak, de kötelességnek is tartotta a szavazást, amely a titkos választókerületekben jogilag is kötelező volt. Így minden párt és jelölt a teljes mozgósításra építette a kampányát, amelyet különböző ösztönzőkkel (személyi, anyagi és egyéb), sőt akár kifejezett nyomással (szervezett szállítással, leszavaztatással) is igyekeztek elérni. Ennek sikere a pártok személyi hálózatán, a helyi korteseken és az egyes településeken működő bizalmikon múlt. Ezért nem véletlen, hogy több esetben a közigazgatás a hatóságok segítségével lehetetlenítette el az ellenzéki hálózatot, például úgy, hogy a választás előtti éjszaka letartóztatták és a választás délutánjáig fogva tartották az ellenjelölt bizalmijait. (Ilyen történt például 1926-ban a turai EVK-ban, kettős hatással: elmaradt az ellenzéki mozgósítás, így szervezetlen lett a szavazásuk, míg a letartóztatások egyben a félelemkeltést is szolgálták, amelyet a kivezényelt karhatalmi erők látványa is erősített. Az aszódi főszolgabíró bizalmas jelentésében ennek tudatosságát is elismerte, arra hivatkozva, hogy a liberális ellenjelöltet „semmiképp se szabad beengedni a magyar nemzeti parlamentbe” és ezért a legcélszerűbbnek az bizonyult, ha a „terrorisztikus eszközökkel dolgozó embereit” távol tartják a szavazás kezdetén.)

A Horthy-korban tehát Budapesthez hasonlóan a nyílt szavazású területeken is általános volt a kiemelkedő, a fennmaradt adatoknál valószínűleg magasabb (inkább 80-90%-os) részvétel a választásokon. Ettől olyan helyeken volt érdemi eltérés, ahol a választókat különböző eszközökkel távol tartották a szavazástól. Az, hogy valaki saját elhatározásából, tudatos döntés révén ne menjen el szavazni, csak a választójogosultak egy számszerűen igen csekély kisebbsége lehetett jellemző.

4. Az 1926-os statisztikai felmérésnek a választási részvételre vonatkozó részletes adatait a fentiek miatt csak korlátozottan lehet elemezni.

Vallási szempontból a négy nagyobb felekezethez tartozók részvételi arányai mind a 73%-os átlag körül voltak, a reformátusoknál kicsit magasabb (77%), lutheránusoknál kicsit alacsonyabb (68%) értékkel. De figyelembe véve az fennmaradt „adatok” problémáit, ez inkább hibahatáron belüli eltérésnek számít, ami nem igényel külön magyarázatot.

Nagyobb különbségek mutatkoztak a foglalkozási kategóriák között. A legnagyobb létszámú csoportok (kisbirtokos, mezőgazdasági munkás, ipari munkás, egyéb) részvételi aránya itt a 73%-os átlag körül (kicsit alatta) alakult, míg ezzel szemben a kisebb létszámú, de magasabb státuszú csoportoké egyértelműen nagyobb volt. Az igen kevés nagybirtokosnál és nagyiparosnál csak ritka kivétel volt a távolmaradás (a nagybirtokosoknál csak Vác városában fordult ilyen elő). A szabad keresőknek 91%-a vett részt a választáson úgy, hogy a települések háromnegyedében minden ide tartozó személy leszavazott (Az átlagot a városi adat, azaz Vác „húzta” le). A nagyobb létszámú közalkalmazottnak szintén túlnyomó többsége szavazott (átlag 90%, a települések több mint felében 100%-os részvétel), ahogy a kereskedők (86%), iparosok (86%), illetve kisebb aránnyal, de a magánalkalmazottak is (80%; e három csoportnál is sok helyen 100% volt a részvétel).

Összességében ezek az adatok – a később tárgyalandó választási eredményekből következően – a kormánypárti szavazók kiemelt szervezését mutatják. Egyben arra is utalnak, hogy a dualizmus kori egyéni befolyásolás hagyománya leginkább e többségében középrétegeknél működött. Ehhez képest a kisbirtokosok, a mezőgazdasági és ipari munkások tömegeit nehezebb volt teljesen megszervezni és leszavaztatni; ők bizonyos szempontból kevésbé voltak szem előtt, csak nagyobb munkával lehetett őket elérni. Egyben őket könnyebben is lehetett távol tartani a szavazástól, ha arra volt szükség. Itt fontos ugyanakkor utalni a nagy helyi eltérésekre. Fontos szerepe volt például a munkahelyi szervezésnek, ráhatásnak: a helyi munkáltatóknál dolgozókat vagy az állami alkalmazásban, komoly felügyelet alatt állókat (például a vasutasok) sokkal könnyebb volt politikailag megszervezni a választás idejére, mint például azokat a bejáró munkásokat, akik különböző fővárosi magáncégeknél álltak alkalmazásban.

5. A Horthy-korban a vallási, felekezeti megosztottság fontosságára több dolog utal, ugyanakkor a különböző politikai szereplők ellentétes érdekei miatt ez nem válhatott igazi politikai-társadalmi törésvonallá, jelentősége választásról választásra változott.

A kérdés fontosságát általánosságban már az is mutatja, hogy az 1926-os adatgyűjtésnek ez része volt, azaz a kormányzat a vallásra mint a választói magatartást befolyásoló tényezőre tekintett. Ezen belül a katolikus–protestáns ellentét nemcsak hagyományosnak volt mondható, de a kortárs leírásokban, például Szekfü Gyulánál is a korszak kiemelt feszültségei közé került. Az 1922. évi nemzetgyűlési választás kampányában az ellenzéki, legitimista keresztény párti politikusok a felekezeti kérdést igyekeztek fontos politikai ellentété tenni, azzal az kampányjelszóval, hogy a katolikusok nem szavazhatnak a „református” hatalomra (ezen a református kormányzót, a miniszterelnököt és egyes minisztereket, főispánokat értve), míg ezzel szemben a kormányzat a közigazgatás segítségével próbálta fékezni, tiltani az „ellentétek szítását”. Utóbbi aztán 1926-ra már sikeresen tudta a kérdés jelentőségét csökkenteni, politikai artikulációját számára megfelelő keretek közé szorítani, amihez többek között a koalíciós partner keresztény párt (KGSZP) szinte teljes egysége is hozzájárult. Az adott EVK-nak megfelelő vallású jelöltek állításával aztán az 1926-os választáson már csak kivételes esetben vált jelentősen eltérővé a katolikusok, illetve a reformátusok szavazása. Ilyen kivétel volt a biai EVK, ahol a hivatalos kormánypárti, református vallású jelölttel szemben egy szintén kormánypárti, de katolikus személy lépett fel – ez mind a kampányban, mind az eredményekben érzékelhető volt: a szavazók egy része inkább a vele azonos vallású jelöltet támogatta. A felekezet szerinti szavazásnak azonban határt szabott a választás általános jellege, a hivatalos jelölt preferált helyzete, így ő, ha kisebb arányban is, de a katolikusok között is többséget szerzett. Más szempontból volt jelentősége a felekezetnek Vácon, ahol két katolikus jelölt közül a reformátusok kevésbé támogatták az ellenzéki legitimista jelöltet.

Részben a valláshoz is kapcsolódott a korszak antiszemitizmusának, és az abból fakadó ellentéteknek a kérdése. Korábbi kutatásomban azt tártam fel, hogy bár a Budapesten az izraelita vallású politikusok és választók több párt között oszlottak meg, de a fővárosi titkos választásokon a szavazók tömegei leginkább az ellenzéki liberális erőket támogatták. Ehhez képest teljesen más képet adtak a vizsgált nyílt szavazású területek, ahol 1926-ban az izraelita vallású szavazók magatartása volt a leghatározottabb: 90%-uk a hivatalos kormánypárti jelölteket támogatta (a települések négyötödében ez az arány 100% volt), egyedül csak hivatalos, de keresztény párti jelölttel szemben mutattak némi tartózkodást a soroksári EVK-ban. A főváros és tágabb környéke között ezt a jelentős eltérést nyilván nagyban magyarázza a titkos és a nyílt szavazás különbsége, de a társadalmi helyzet is teljesen eltérő volt: míg Budapesten az izraelita vallásúak meghatározó kisebbséget alkottak, addig a környező településeken csak szórványt

jelentettek. (Vác városa különbözött ebből a szempontból a több településtől, de ott az ellenzéki keresztény párti politikussal szemben érthető okokból szinte kivétel nélkül a mérsékeltabb kormánypárti jelöltet támogatták az izraelita vallásúak.)

A későbbiekben az 1935. évi országgyűlési választásokon játszott fontos szerepet a vallási kérdés. A vizsgált terület több EVK-jában a Gömbös-féle új kormánypárttal és helyi jelöltjeivel szemben lépett fel és szerzett komoly támogatottságot egy új ellenzéki keresztény párt (Nemzeti Legitimista Néppárt), még ha a nyílt választás keretei között ez végül is nem eredményezett mandátumot. A kereszténypárti jelöltek mögött nyíltan vagy burkoltan a katolikus papság állt, mint a szervezetséget is biztosító ellenerő, és a forrásokból és eredményekből láthatóan a már Gömbös vezette párt kevésbé jól tudta ezt az ellentétet kezelni, mint egy évtizeddel korábban Bethlen-pártja.

6. A Horthy-korban a társadalmi státuszból fakadó megosztottság fontosságát mind a kortársak, mind az utólagos értékelések megerősítik.

Ezt legtöbbször a foglalkozásra egyszerűsítik le, és ez szerepelt az 1926-os statisztikai adatgyűjtés másik fontos tényezőjeként. A vizsgált területen a fennmaradt szavazásos kerületek adataiból a hivatalos jelöltekre vonatkozókat mutatja be a következő táblázat.

1. táblázat: A hivatalos jelöltek szavazatarányai az egyes foglalkozási csoportokban

Foglalkozási kategória	Arány (%)
közalkalmazottak	97,6
nagybirtokosok	96,8
magánalkalmazottak	86,8
nagyiparosok	86,7
kereskedők	86,1
szabad keresők	85,2
kisbirtokosok	79,0
iparosok	76,7
egyéb foglalkozásúak	73,3
átlag	70,1
mezőgazdasági munkások	63,4
ipari munkások	43,9

Erősen felülreprezentáltak voltak tehát a hivatalos jelöltek szavazói között a közalkalmazottak, a nagybirtokosok, továbbá a magánalkalmazottak, a nagyiparosok, a kereskedők és a szabad keresők: a települések túlnyomó többségében minden e csoportból származó szavazat a hivatalos jelöltre esett. Ráadásul e kategóriáknál, mint láthattuk, már a választási részvétel is kiugróan magas volt. Az eredmények megerősítik azt a más forrásokból is következő jelenséget, hogy a kormánypárti szavazók jó részét szervezeten szavaztatták le. Ez legteljesebben a függő helyzetű közalkalmazottaknál működött, de a kis létszámuk és pozíciójuk miatt szem előtt lévő értelmiségieknél, kereskedőknél és magánalkalmazottaknál is hatásos volt. Ha kisebb mértékben, de szintén az átlagosnál több szavazatot kaptak a hivatalos jelöltek a kisbirtokosoktól és az iparosoktól, míg az átlagnál kevesebbet a mezőgazdasági munkásoktól, és jelentősen kevesebbet az ipari munkásoktól – utóbbi volt az egyetlen kategória, ahol a kormánypártnak nem volt meg az abszolút többsége.

Nem meglepő módon a szociáldemokrata jelöltek elsősorban négy olyan EVK-ban tudtak elindulni, ahol jelentősebb számban laktak ipari munkások, és azokon a helyeken átlagban a szavazatok 24%-át szerezték meg. Szavazóik között csak egy réteg volt

felülreprezentált, de az erősen: az ipari munkásoké, akiknek többsége (58%) a nyílt szavazás ellenére is a szociáldemokratákra szavazott. A baloldali jelöltek kicsivel átlag alatt szerepeltek a mezőgazdasági munkások (22%) és az iparosok (19%) között, jelentősen átlag alatt a kereskedők (12%) és a magánalkalmazottak (11%) között, míg a többi kategóriában minimális számú szavazatot kaptak.

A többi nem hivatalos jelölt (e kategóriába kormánypártiakat, ellenzékieket és pártonkívülieket vontam össze, akik átlagban a szavazatok 24%-át érték el) összességében a helyi viszonyokhoz alkalmazkodva, a hivatalos jelölt által „hagyott” választók körében tudta kialakítani a táborát, általában inkább az alsóbb rétegekre, azok közül is a mezőgazdasági munkásokra (32%) támaszkodva. Szavazóik között még a kisbirtokosok voltak felülreprezentáltak (27%), illetve ha az adott EVK-ban nem volt szociáldemokrata jelölt, akkor az ipari munkások is. Ha átlag alatt is, de kaptak szavazatot még az iparosoktól, szabad keresőktől és magánalkalmazottaktól is, míg a több csoport, mint láthattuk, már egyértelműen a hivatalos jelölt mellett állt.

7. A Horthy-kori választások nyílt szavazású területein a kormányfüggő közigazgatás alapvető szerepet játszott az eredmények alakulásában, a hivatalos jelöltek győzelmének biztosításában.

Ez a választási gépezet az 1926. évi országgyűlési választáson működött a legtökéletesebben, több okból. A bethleni konszolidáció idején, az előző, 1922-es választáshoz képest egy sokkal jobban szervezett, jobban kézben tartott és egységesebb szemléletű, egyértelműen kormányhű közigazgatás épült ki a helyi szinteken is. A források alapján a vármegyei közigazgatás (a főispántól és alispántól kezdve a járási főszolgabírókon, a városi polgármestereken át a községi vezetőkig) kiemelt feladatának tekintette, hogy a hivatalos jelölt győzelmét minden eszközzel biztosítsa, természetesen, ha lehet, akkor a törvényeket nyíltan nem megszegő támogatással és a választók erőteljes befolyásolásával, de ha szükséges volt, jogszabályellenes korrupcióval, csalással és erőszakkal is. A „pártja”, azaz a kormánypárt érdekében tevékenykedő főispán irányította választási gépezet kiegészült az állami hivatalokkal, intézményekkel és vállalatokkal, amelyek megbízható, a választások idejére szabadságolt munkatársai segédkeztek a kampány mindennapi munkájában, továbbá amelyek vezetősége nyomást gyakorolt a függő helyzetben lévő alkalmazottaira. A választók hangulatának ellenőrzése és kontrollálása, a kormányellenes erők szervezkedésének feltérképezése is szervezeten zajlott, a közigazgatási szereplőkön kívül rendőri és csendőri erők, nyomozók bevonásával, akik rendszeres, a választásokhoz közeledve napi szintű helyzetjelentéseket adtak, bizonyos esetekben javaslatokat téve a szükséges intézkedésekre is. A főispán széles körű bizalmas levelezése jól mutatja, hogyan gyakoroltak nyomást a különböző társadalmi csoportokra, sőt akár az egyes választókra is. A leghatározottabban, konkrét utasítás formájában ez a közsférában dolgozókra (tanítók, vasutasok, postások stb.) terjedt ki, a kisvállalkozókra a hatósági engedélyekkel, adóügyi kérdésekkel tudtak nyomást gyakorolni, az egyházi szervezethez kötődők állásfoglalását az egyházi vezetésen keresztül, a magánvállalatok alkalmazottainak szavazását a gyárvezetőségén keresztül igyekeztek befolyásolni. (Utóbbi esetben már az a megengedő kitétel is szerepelhetett, hogy ha például egy üzem munkási semmiképpen nem akarnak a hivatalos jelöltre szavazni, akkor a gyárvezetőség legalább azt érje el, hogy távol maradjanak a szavazástól, azaz a szociáldemokratákat vagy más ellenzéki jelölteket se támogassák). A befolyásolás és a fenyegetések mellett természetesen a különböző, anyagi vagy egyéb ígéretek is fontos szerepet kaptak a kormánypárti kampányban is (erről részletesen később még szó lesz).

A jól működő választási gépezet mellett természetesen szükség volt a hivatalos jelölt megfelelő aktivitására, jelenlétére, akinek legfontosabb feladata az őt segítő közigazgatási szereplők bizalmának megnyerése volt. Helyben ismert és elismert jelölt esetében ez

általában könnyebben működött, főleg, hogy ha rokoni kapcsolat volt a felek között: ennek kirívó példáját adta a gödöllői főszolgabíró, Endre László, aki 1926 és 1935 között három alkalommal saját apját „választatta meg” országgyűlési képviselőnek a saját járásához tartozó EVK-ban. A hivatalos jelöltek kiválasztási mechanizmusa (amely a kormánypárton belüli erőviszonyoktól, illetve a központi és helyi hatalmi erők közötti alkuktól is függött, úgy, hogy a végső döntés mindig a kormányfőé volt) viszont többször helyben ismeretlen politikusok indítását eredményezte, de 1926-ban a fegyelmezett közigazgatás lényegében kivétel nélkül az ő megválasztásukat is biztosította. A későbbi választásokon már sem a kormánypárton belül, sem az egész politikai életben nem volt annyira biztos és stabil a kormányzat és a miniszterelnök helyzete mint 1926-ban, és ez a szintén megosztottabbá vált közigazgatás választási működésére is rányomta a bélyegét, ami a sikerességen, az eredményekben is megmutatkozott. A gömbösi új típusú pártszervezési kísérlet pedig az elvileg megerősödő, de a közigazgatás mellett egyben új szereplővé is váló helyi pártszervezetekkel és vezetőikkel éppen hogy növelte a lehetséges ellentétek és konfliktusok lehetőségét, amely így bizonyos esetekben a sikeres választási szereplés ellenében is hatott.

8. A nyílt szavazású területek eredményeiből, azok időbeni változásairól a fentiek miatt nem lehet megalapozottan következtetni az általános közhangulatra, közvéleményre.

Az 1922. évi és az 1926. évi parlamenti választások eredményei közötti egyértelmű különbség, a nagyobb mértékű kormánypárti győzelem többféle okkal is magyarázható. Az egyik szakirodalmi értékelés szerint bár az 1926-os sikerben a választási rendszer és annak működése is bizonyos szerepet játszott, azt alapvetően a konszolidáció, a kormányfő és a kormánypárt politikai és gazdasági sikerei, azaz annak köszönhetően ténylegesen és jelentősen megnőtt társadalmi támogatottság magyarázza. A jelen kutatással alátámasztott véleményem szerint azonban a fenti értékelés nem hangsúlyozza a közigazgatás 1922 és 1926 közötti, az előző pontban leírt átalakulását, azaz a kormányhű választási gépezet jól szervezett működését 1926-ban, ami nyilvánvalóan komoly befolyást gyakorolt az eredményekre. Így csak szűkebb értelemben, a polgári-értelmiségi közhangulat esetében állíthatjuk, hogy az határozottan Bethlen- és kormánytámogatóvá vált, mert erről rendelkezünk egyértelmű és jól feltárt forrásokkal. E változás, a kedvező politikai helyzet, és az ennek is köszönhetően stabil hatalom és az azt kiszolgáló közigazgatás és államszervezet már önmagában elég volt ahhoz, hogy a továbbra is fenntartott antidemokratikus választási rendszerben az alsóbb társadalmi rétegek véleménye, akarata ne számítson, számukra maradjon a belenyugvás vagy bizonyos esetekben rendszer keretei közötti korlátozott tiltakozás (például az ellenzéki jelöltre szavazás) kifejezése. A nyílt szavazású, Hubai László kifejezésével „imitált” választásokon a kormány választási gépezetének pont az volt a feladata, hogy akár a helyi közhangulattól függetlenül is egyértelműen biztosítsa a hivatalos jelöltek győzelmét. Ez 1926-ban teljes mértékben sikerült is: a kormányfő jóváhagyása nélkül ellenzéki jelölt nem szerzett mandátumot. Mindezek fényében tehát nem igazolhatók azok a kortárs politikusi vélekedések, hogy egyértelműen Bethlen-párti lett volna az ország abszolút többsége, illetve egy demokratikus(abb), titkos és általános választáson is a kormánypárt szerzett volna parlamenti többséget, mert ezek is csak a polgári-értelmiségi, és nem az általános, az alsóbb osztályokra kiterjedő hangulatot érzékeltetik.

9. A korszak utolsó, 1939. évi országgyűlési választásán a közigazgatási választási gépezet a titkos szavazás ellenére is megőrizte meghatározó szerepét. Ugyanakkor az új ellenzéki erő, a nemzetiszocialisták ki tudták használni a közigazgatás megosztottságát, és az új kormánypárt szervezetlenségét. A vizsgált területen a szélsőjobboldal választási sikerében

ezért komoly szerepet játszott, hogy a helyi közigazgatás már nem állt olyan egyértelműen a kormánypárt mögött, mint a korábbi választásokon.

A választásokkal foglalkozó szakirodalomban már eddig is megjelentek azok az értékelések, amelyek a nemzetiszocialisták szembeni 1939-es kormányzati tiltások és korlátozások mellett olyan tényezők szerepét hangsúlyozták, amelyek a politikai-társadalmi helyzetből fakadóan éppen hogy segítették a szélsőjobboldal tevékenységét és sikerét. Ilyen volt a közigazgatás egy részének szimpátiája vagy akár támogatása a szélsőjobboldal irányában, amire a legismertebb példa Endre Lászlónak, 1938-tól Pest vármegye alispánjának a tevékenysége. Az újabb, részletes helyi kutatásokból kiderül, hogy ez milyen, a szélsőjobboldal számára kedvező változásokat indított el, amelyet a jelen kutatásban feltárt források is megerősítettek. Egy budapest-környéki kormánypárti (Magyar Élet Pártja) szervező titkár az 1939-re vonatkozó jelentésében odáig is elmegy, hogy a választás idején a közigazgatás legnagyobb részét MÉP-ellenes volt – még ha ezt az utólagos értékelést megfelelő kritikával is kell kezelni, a kormánypárt szempontjából megfogalmazott problémát a választás előtt és alatt készült források is megerősítik is. A kifejezetten erről szóló (fel)jelentések, panaszok mellett erre utalnak azok a furcsán semmitmondó jelentések és beszámolók, amelyek célja elvileg az egyes települések, vidékek választások előtti hangulatának, a kormánypárt és az ellenzék hangulatának bemutatása lett volna. A korábban minden ellenzéki mozgolódást éberrel figyelő és jelentő közigazgatási szereplők egy része ugyanis 1939-ben meglepően szűkszavúnak bizonyult, megnyugtató beszámolóikból a kormánypárt jó helyzetére lehetett következtetni – amit aztán a vizsgált terület jó részén a szélsőjobboldal átütő erejű választási sikere követett.

A vizsgált terület, tágabb értelemben Pest vármegye 1939-ben speciális jellemzőkkel bírt, ezért az itt kapott eredményeket természetesen nem lehet egy az egyben általánosítani. Ugyanakkor a politikai-választói magatartást más területeken vizsgálva fontos kérdés, hogy a helyi közigazgatás hogyan viszonyult az 1939. évi választás idején a szélsőjobboldalhoz, milyen szerepet játszott a helyi eredmények alakulásában.

10. A Horthy-kori választói és politikai magatartásban „vidéken”, azaz a nyílt szavazású területeken fontos szerepe maradt a dualizmus korabeli mintáknak, viselkedéseknek és szerepfelfogásoknak.

A dualizmus korabeli szűk körű választójognak az első világháború utáni megvalósult kiterjesztése, a Horthy-korban is megmaradó tömeges választójog elvileg lehetőséget adott volna a tág értelemben vett választási technikák és minták gyökeres megváltozására. Az 1920 után is titkosan szavazó városokban ez meg is történt, de a többi helyen a nyílt szavazás visszahozatala, ha a megváltozott körülményekhez alkalmazkodva is, de teret nyitott a korábbi hagyományok továbbélésének. A választók befolyásolásának, főleg korrumpálásának eszközei közül többet a jogszabályok ugyan tiltottak, de a választás módjából fakadóan azok mégis fennmaradtak. A választók etetés-itatása, szállítása, konkrét lefizetése (ajánlás aláírásáért, szavazatért), más anyagi vagy egyéb előnyökben részesítése (vagy annak ígérete) rendre előkerülnek a forrásokban (még ilyen törvénytelen, tételes kampánycélok elszámolása is fennmaradt). Ennek határt a pénzügyi források szűkössége szabott, hiszen a már tömeges választójog keretei között a siker érdekében jóval több szavazat megvásárlására lett volna szükség. Összességében ezért az ilyen eszközök annyiban kiegészítő szerepet játszottak, hogy olyan helyeken alkalmazták, ahol a jelöltek között éles küzdelem bontakozott ki, és elsősorban azokat az alsó státuszú csoportokat célozták meg így, ahol a korábbiakban már részletezett más meggyőzésre, befolyásolásra nem volt lehetőség.

Az 1922-et követő választásokon így olyan „alkalmazkodó” választói magatartásformára is találunk példákat, amely nem politikai értékvalasztásnak fogja fel (az egyébként tét nélkülivé váló) szavazást, hanem olyan lehetőségnek, amikor (anyagi)

előnyöket lehet szerezni. Ilyen példa az 1926-os váci EVK, ahol a kormány egyik államtitkárának és gróf Andrássy Gyula legitimista politikusnak az éles küzdelme a helyi közéletben és a nagypolitikában is komoly hullámokat vetett, és ennek megfelelően minden eszközt bevetettek a siker érdekében, többek között az ajánlásoknál elbuktatott szociáldemokrata jelölt támogatóinak megnyeréséért. Ez pedig lehetőséget adott a választók egyes csoportjainak arra, hogy a kivételes helyzetben a választásból anyagi vagy egyéb előnyökre tegyenek szert. A számos csalással és erőszakkal is kísért választást aztán petíció követte, amely ismét lehetőséget adott erre (pénzért aláírni az ellenzék panaszát, majd az aláírás visszavonásáért ismét pénzt kapni – a kormánypárttól).

A kormánypárt és közigazgatás szempontjából a későbbiekben az jelentett komoly problémát, hogy az ilyen helyeken meghonosodott a korrumpálás, és elvárás lett, hogy a támogatásért, szavazatért különböző kézzelfogható előnyöket kapjanak (a közigazgatás nézőpontjából az ilyen kerületek „teljesen el lettek rontva”, a „választók pénzéhesen várják a múlt megismétlődését”).

Hasonló logika alapján működött az is, hogy a helyi közösségek kisebb-nagyobb ügyeinek elintézésére jó alkalmat szolgáltattak a választások. A hivatalos jelölt egyértelmű (egyhangú) megválasztását segítették az ilyen választások előtti ügyintéзések, ahogy arra is volt példa, hogy az ellenjelölt potenciális támogatóit lehetett befolyásolni ily módon (például amikor egy református jelölt közbenjárására újítanak fel egy katolikus templomot). A választókerület lakosságának érdekében tevékenykedő, „kijáró” képviselői szerep felvállalását általában már a jelöltektől is elvárták. A rendszer működésmódja ellenére furcsa mód azonban olyanra is volt példa, amikor ezt egy nem kormánypárti jelöltnek sikerült megvalósítania, azaz hosszú évek alapos munkájával meggyőzni a helyieket, hogy ő jobban fogja a helyi érdekeiket képviselni – a sikerhez azonban a vele szemben álló hivatalos jelölt alkalmatlansága, illetve ebből fakadóan a helyi közigazgatás mérsékeltebb választási aktivitása is szükséges volt.

11. A nyílt szavazású területeken 1922-et követően a választások leginkább a hatalom, a kormány(párt) melletti szimpátiaszavazásról szóltak: a hűség, az elfogadás vagy az elégedetlenség, a tiltakozás nyílt kifejezésével.

A vizsgált területen az egyes EVK-ákban kevés jelölt indult, az 1926 és 1935 közötti választásokon átlagban 2,3 jelölt esett egy kerületre, azaz a hivatalos jelöltnek az esetek többségében csak egy kihívója volt. Ebből következően a választók jelölt- (párt-) választása így az ilyen területeken nem feltétlen ideológiafüggő volt, és megfordítva, az egyes ellenzéki irányzatokra eső szavazatok mindig többet fejeztek ki, mint az adott ideológia, program támogatottságát. (Itt fontos visszautalni a korábban a választási részvételnél tett megállapításra, arra, hogy nem voltak olyan jelentős létszámú csoportok, amelyek önálló, tudatos döntés révén távol maradtak volna a szavazástól.) Átjárás volt tehát az egyes ellenzékiiségek között, amely a vizsgált területen, ha nem is egy az egyben, de természetesen követte a nagypolitikában zajló változásokat: a nyílt kerületekben a szociáldemokrata és liberális jelölteket „váltották” a megújuló keresztény ellenzékiek és független kiskgazdák, majd 1939-ben jöttek a szélsőjobbboldaliak. Ezeket a váltásokat azonban nem lehet úgy értelmezni, hogy a választók az egyik párt és ideológia híveiből hirtelen egy másiknak a követői lettek, hanem sokkal inkább úgy, hogy az elégedetlenségük egyszer ilyen, másszor olyan formában jelen(het) meg – és emellett esetenként még a kormánypárt táborába történő be- és kilépésekkel is számolni kell. A szakirodalomban gyakran merül fel az, hogy milyen összefüggések fedezhetők fel a Horthy-kori egyes szavazótáborok, például a szociáldemokraták és a nyilasok között, ezek azonban sokszor nem kellően bizonyítottak, illetve a fentiek miatt a korábban nyílt szavazású területeken nem megfelelő megközelítést alkalmaznak. Eddig kevesebb figyelmet kaptak, de az országban több helyen és általam vizsgált területen is vannak

olyan úgymond korábbi liberális, kiskazda vagy keresztpárti EVK-ek és települések, amelyek aztán 1939-ben dominánsan szélsőjobboldalivá váltak. Ezeket az „összefüggéseket” azonban érdemes a fent leírt keretben értelmezni, azaz inkább egy diffúz elégedetlenség különböző megnyilvánulási formáinak tartani. Az 1939. évi országgyűlési választás ugyanis bár elhozta a titkos szavazást és a nagyobb, de az ajánlási kaucióval és más eszközökkel továbbra is erősen korlátozott jelölt- és pártválasztékot, az ellenzéki választók többségének magatartása mégis a korábbi választásokon már megszokottá vált mintát követte, amikor is általában egy jelölt fejezi ki a kormánnyal és képviselőivel szembeni elégedetlenséget.

12. A nyílt szavazású területeken abból a szempontból is hagyományosabb volt a politikai és választói magatartás, hogy a választások általános korlátai és kötöttségei között a helyi tényezők, kérdések, problémák, ellentétek jelentősen befolyásolhattak azt, akár az országos politikai kérdésektől függetlenül, sőt azokkal szemben is.

Ennek következtében egy adott párt jelöltjei a különböző helyeken nemcsak eltérő, de egyes részkérdésekben akár teljesen ellentétes programmal, ellentétes rétegekre támaszkodva léphettek fel a helyi viszonyok és ellenfelek függvényében (erre konkrét példát lásd alább, a 14. pontban). Az ellenzéki pártoknak és jelölteknek ugyanis érdekük volt, hogy a választási kampányban a saját helyi szervezeteik (amelyek nem mindenhol voltak, lehettek jelen) mellett, részben azokon keresztül építsenek más, tőlük függetlenül létező helyi szervezetekre és közösségekre. Az ilyen, sokszor valamilyen szempontból elégedetlen közösségek, és az oda tartozó választók pedig nyitottak voltak a különböző pártok és jelöltek irányába, ha azok vállalták az ő érdekeik képviselését, és azt, hogy problémáikat kampánytémává teszik. Az így kialakuló helyi sokféleség azonban nem jelentett gondot, már önmagában azért sem, hiszen a választások téje nem a kormányzati hatalom megszerzése volt, de azért sem, mert a kor viszonyai között egy átfogó, országos választás helyett sok szempontból inkább egy időben zajló sok kis „helyi” választásról beszélhetünk.

13. Az előzőekből következően az 1926-os statisztikai felmérésben nem szereplő nemzetiségi hovatartozás kérdése is jelentős szerepet játszott helyi szinten a választói magatartásban.

A nemzetiségi szempontból vegyes területeken – ilyenek voltak a vizsgált Pest megye egyes részei – az ellenzéki pártok és jelöltek építhettek, és építettek is a nemzetiségi közösségekre. Az 1920-as években a szociáldemokraták, mint korábban említettem, elsősorban olyan helyeken indultak, ahol jelentősebb számban éltek ipari munkások, de azok egyben a német (kisebb részben szlovák) nemzetiségűek által lakott vidékek is voltak. Az 1922-es országgyűlési választáson itt, de más hasonló területen is a szociáldemokraták törekedtek arra, hogy a német nemzetiségű választókat is megnyerjék, és több helyen jelöltjeik eljutottak a pótválasztásig, sőt a soroksári, illetve a soproni EVK-ban a mandátumot is megszerezték. Más pártok színeiben két alkalommal arra is volt példa, hogy a német kisebbség ismert képviselői indultak el a hivatalos jelölttel szemben: 1922-ben a biai EVK-ban kereszténypárti, majd 1935-ben a soroksári EVK-ban független kiskazdapárti színekben. Utóbbi esetben a közigazgatási szereplők jelentései össze is kapcsolták az ellenzéki és nemzetiségi „veszélyt”, azaz úgy vették, hogy a kiskazda jelölt a helyi németiségre alapozva próbál sikeres lenni a választásokon. Az 1939. évi országgyűlési választáson aztán egyes közigazgatási szereplők értékelésében már azt találjuk, hogy a nyilaskeresztes mozgalom teret nyert a német nemzetiség körében, sőt, az igazából német nemzetiségűnek tekinthető. Első ránézésre ugyan a választási eredmények is ezt a képet erősítették, amennyiben a németek lakta vidékeken tényleg kiemelkedően szerepeltek a nemzetiszocialista alakulatok, ugyanakkor kiugró szélsőjobboldali eredményeket Pest vármegye más, szinte teljesen magyar nemzetiségű területein is bőven

találunk. És míg az egyes EVK-ákban a szélsőjobboldali jelölt a helyi német nemzetiség érdekében és képviselőjében lépett fel, addig ott, ahol a kormánypárt színeiben Volksbund-jelölt indult, az ellenzéki nyilas jelölt épp ellenkezőleg, a helyi magyar nemzetiségűek németellenességére épített a kampányában (mohácsi EVK). Ahogy az előző pontban kifejtettem, ezeket a jelenségeket inkább a helyi szint felől lehet megérteni és jól értelmezni. A budakörnyéki területen például a szélsőjobboldal olyan helyi, gazdasági és egyéb kérdéseket, problémákat vállalt fel, amelyeket korábban a kormánypárt helyi vezetői nem tudtak elintézni, megoldani.

14. Az 1945-ös és 1947-es parlamenti választásokon bizonyos folytonosságok, hasonlóságok mellett jelentős változás következett be a választói magatartás területén is a Horthy-korhoz képest.

A szakirodalomban hangsúlyozni szokták az 1945-ös szabad választás kiemelkedő (90% feletti) részvételi arányát. A Horthy-kor választásain történő részvétel, ahogy azt korábban indokoltam, szintén magas arányú lehetett a valóságban, így e téren hirtelen váltásról nem beszélhetünk. Ugyanakkor érdemes figyelembe venni a választójognak a tényleg nagyarányú kiterjesztését 1945-ben, mert ez rámutat arra, hogy a parlamenti választásokon akkor először szavazók tömegeit is sikerült szinte teljes mértékben mobilizálni.

A korábbi társadalmi megosztottságok és ellentétek is megmaradtak, amelyek politikai megjelenése a társadalmi és politikai rendszer kölcsönös egymásra hatásában alakul. Ahogy láthattuk, a Horthy-korban a különböző vallási, nemzetiségi, gazdasági és osztályellentétek egyfajta diffúz, elsősorban a kormány-ellenzék megosztottságra épülő politikai magatartásban jelentek meg. Ehhez képest 1945 jelentős változást eredményezett, egy modernebb, ideológiai alapú tömegpolitika megjelenésével, ahol az országos szintnek a korábbihoz képest nagyobb jelentősége lett, már csak abból fakadóan is, hogy politikai és választási rendszer megváltozásával a helyi pártválaszték is egységessé vált. 1945-ben ez még mesterségesen leszűkített volt, de 1947-re a társadalom megosztottságait sok szempontból lefedő sokpárti pluralizmus alakult ki, amelynek a felszíni, konkrét megvalósulását nyilvánvalóan a politikai küzdelem (többek között a sokat emlegetett „szalámitaktika”) befolyásolta, ugyanakkor annak mélyebb társadalmi okai voltak. Ezért az ismert okok miatt már nem szabadnak tekinthető 1947. évi országgyűlési választás bizonyos szempontból mégis jobban kifejezi és megmutatja az akkori társadalom politikai tagoltságát, mint az 1945-ös voksolás. Az új választói magatartás kialakulásának természetesen nem volt igazi kifutása a szovjet rendszer, a diktatúra bevezetése miatt.

Ugyanakkor azok a szakirodalomban és azon túl is megjelenő állítások, amelyek közvetlen összefüggést feltételeznek az 1939-es, illetve az 1945-ös pártok és irányzatok eredményei között, több okból sem megalapozottak: nem veszik figyelembe sem az összehasonlítás számos módszertani problémáját, sem azt az előbbiekben leírt jelentős változást, amely 1945-ben a választói magatartást is érintette.